

Szabó Dezső Don Kisott penitencián című novellájáról

Az elbeszélés egyik feltűnő sajátossága a mesére emlékeztető elemek felhasználása. A mondatszerkezetek egy része a mese hangulatát idézi fel. Don Kisott állandó jelzőket kap (szegény, szegény véresre nyaggatott), melyek csak a történet végén maradnak el a neve mellől. A IV. részben lakása bútorai szinte életre kelnek, a II.-ban pedig egy disznó emberi nyelven beszél vele. A disznó tanácsokat ad neki, melyek később be is válnak. A tanács előtti, illetve végeredményben az egész történetben egy próbatételre, annak stációira ismerhetünk.

Mese, Cervantes

A disznócsorda motívuma közvetlen átvétel Cervantes művéből, az egyetlen olyan epizód, mely tartalmazatosan felhasználódik Don Quijote történetéből; annak a jelenetnek az ellentételezéséről van szó. Don Kisott ezúttal valóban disznócsordát lát, ellenben az egyik disznó emberi hangon szólal meg. Emellett is vannak még utalások a cervantesi műre, ezek az I. részben Dulcinea megemlézése, valamint a látóhatáron túli Rosszinante és Sancho Panzák érzékeltetése. A Don Quijote-i történet mint lazán kapcsolódó előtörténet értelmeződik az elbeszélésben, a figura jelentősen átalakul, előtörténetének csak egy aspektusa lényeges a folytatás szempontjából. Típussá, szereppé „zárul”, tekintete egy célra szegeződik, elveszíti korábbi attribútumait, ennek következtében „hús-vér” valóságát is. A név írásmódja is megváltozik: francia változatának magyaros írásmódja szerepel az elbeszélésben. A hős magyar földre kerülése részben meseszerű, részben ironikus: „a disznó metempsikózikus bosszúja” jut-tja ide.

A leginkább meseszerű motívum a hármas szám többszöri felbukkanása az elbeszélés első részeiben. A disznó tanácsait három tilalom és három parancs formájában adja. A tanács, mely előtt Don Kisott vizsgázik, három vénből áll, kik először három szóval jellemzik őt (1 vén – 1 szó), majd az elbeszélő három hasonlattal írja le, hogyan ejtik ki ezt a

három szót a vének (1 vén – 1 hasonlat). Ezután három kérdést tesznek fel neki, melyekre ő három választ ad kifelé, nekik, közben hármat befelé, önmagának. A tanács, mikor azt vitatja, milyen állásban helyezze el Don Kisottot, három javaslatot vitat meg, melyek közül a harmadikat fogadja el.

Az elbeszélés felépítésében is van némi mesei jelleg. A próbatétel (vagy penitencia) stációi epizódokban jelennek meg, melyek nincsenek egészen közvetlen összefüggésben egymással. Ezek a folyamat szempontjából jelentős események, a hős „fejlődésében” játszanak fontos szerepet. Nem telik el köztük idő, nem érzékelhető kitöltetlen hely, nem realiztikus történetről van szó.

A történetet felépítő mozzanatok egyik leglényegesebbike az átváltozás (visszaesés, visszaszépülés, illetve kijózanodás, öregedés), mely szintén meseszerű motívum.

Átváltozás

Az átváltozások ritmusa határozza meg az elbeszélés ritmusát. Az első részbeli alaphelyzet úgy állítja elénk Don Kisottot, mint donkisottságát véglegesen elvesztett, deheroizált, szánalmas és szomorú figurát. A hely, ahová került, látszólag nem engedi másnak lenni; „más föld” ez, pozitív, brutális, mely fél a hőstől és az álomlátótól (mely esetben a föld mint metafora értelmezhető). Másrészt a szöveg utal múltbeli eseményekre, Don

Kisott megvertetéseire. „Kiverték” minden akarattól, célból; illúziót és programot veszített. Futásra, menekülésre adta a fejét, kijózanodott, a valóságot immár csak valóság-nak látja; józanná részegedett, gyógyulttá betegedett. Ezekon a kifejezéseken túl feltűnő, hogy éppen ezen állapot szomorúságának leírása kezdődik így: „szegény Don Kisott...” Nincs már álom, lelkesedés, csupán magány („a Sancho Panzák mind elhagyták”), szomorúság, kétségbeesés, portenger, értéktelenség. Minden érték múltbeli, Don Kisott megőregedett, s csupán az elvesztett, meg nem talált valóságok siratása maradt számára. Időtlenség ez, mert nem tart semmi felé az élet. Látszólag visszafordíthatatlan állapot, mely azonban bír a „meg nem talált drága valóságok” tudásával, az egyedüllét és a visszhangtalan emberiség közti távolság feloldásának vágyával. A vágy testi-lelki fájdalomra ebben a részben még nincs orvosság.

A disznó az, aki megadja tanácsával a receptet az emberek közé való beilleszkedésre. Don Kisottnak úgy tűnik, csak a kívülről való lemondás lehetséges, de a módszer „leketanulós ajakrezgéssel” kell ismételnie, hogy leküzdje a tőle való idegenségét. Magáévá tesz egy magatartási imperatívusz, melynek a folyamatos önfigyelmezés lesz a fő tünete; annak a belátása ez, hogy másként nem válhat „szelíd és rendes polgárrá”. A szöveg állandóan felhívja rá a figyelmet, hogy ez az imperatívusz nem képes harmonikussá tenni Don Kisott benső világát; már maga a tény, hogy önfigyelmezésre van szüksége, kettősségről árulkodik. Mikor a tanács elé lép, lealázkodik minden donkisottságot magáról, majd „csinált reszketéssel” mondja ki a tanács ön-élegülttségét hízaló szót: „Félek.” Mikor a kérdésekre kétféle választ ad (a tanácsnak és magának, illetve a tanács előtt megtagadott eszmének), akkor már nyilvánvaló, hogy az elvesztéstől, a jelen szempontjából való kiüresedettségtől szenvedő antihős helyett egy önmagát visszafojtó, de sértetlen Don Kisott áll a tanács előtt. Szerepet játszik, az előzményekhez képest meglepő profizmussal. A feltett kérdésekre tökéletes, definitív válaszokat ad, úgy viselkedik,

mint egy alakváltó. Játéka hiba nélküli, és félrevezeti a tanácsot.

Mikor az iskolába ment, hogy tanítson, „szelíd és rendes polgárrá ijesztette magát”, „pödörte magára a mindennapiságot”. Don Kisott szinte kifesti magát, mikor „kimegy a valóságba”, hogy megfeleljen. Az imperatívusz egészen a Szabadelvével való találkozásig fenntartja. A lakásában és a mezőn tapasztalt elragadtatottságára így felel: „Jaj, szinte visszaestem Don Kisottá!”, „Nem, nem, ide nem szabad jönnöm. A dolgok itt tele vannak volt önmagammal.” Rejtőzködik, leplez, játszik. Ez a játék szinte önpusztítóvá válik az ünnepi jelenetben. Az elragadtatottság leplezhetetlen, ha a kiváltó okok megvannak. De utána, mikor megverik, s ez a megvertetés a közösség iratlan törvényei alapján kirótt büntetés elfogadásában való gyönyörteli feloldódással növekszik, már érzi, hogy megérdemelte; „egy percre visszaesett donkisottságába”.

Az átváltozások közül az első négy Don Kisott szemszögéből még visszaesésnek tűnik, a szöveg mégis a végleges ötödik felől értékeli, kiemeli őket; visszaszéptüles, megtérés mindegyik. A lakás bútorai mint tárgyasult emlékezés a múltat idézik fel, az elmúlt családi, testvéri szeretetérzést, összetartó erőt. A gyermekszemek az iskolában az élet jövőre irányultságát éreztetik Don Kisott-tal, a reményt, melyet az anyaság, a szülés is jelent. Mindkét esetben az Ember áll a középpontban. A mezőn a természet válik a végtelenség, a tragikum, a humanitás érzéseinek kifejezőjévé, az ünnepi lakomán pedig az élet őseje nyilatkozik meg, az ünnep közösségisége; a hús és a kenyér mint a föld ajándékai az emberben ünnepi jellegűknél fogva szellemivé alakulnak, álommal transzformálódnak. A fordulat ezután következik be: „Éjjel a lelkiismeretére feküdt Don Kisott”. A négy átváltozást követő ötödik szintézisszerű, az elragadtatottsággal már tudatosság párosul, az előbbi imperatívusz megsemmisül, és az igazi, az egyedüli imperatívusz elnyeri az őt megillető helyet. Ez már nem pótlék, hanem meggyőződés, nem játék, hanem komoly szerepvállalás. Teljes embert kíván, patetikus és eposzi komolyságú, melyben Don Kisott

megtér önmagához, önmaga teljes, egyértelmű, megtalált identitásához. És „messze a síkon dobogni hallotta a közeledő Rosszinante patáit”.

A felgyúlt fárosz

Don Kisott mint donkisott olyan magatartás, szerep, mely nem zuhan bele „az individualitás szakadékába”. Nem válik egyéniséggé, mint Cervantes Don Quijotéja, nincs „jellem”. Don Kisott mint szelíd polgár sem válik azzá, mégis individuális jelenség abban az értelemben, hogy szomorúsága, öregsége, siránkozása, önfegyelmzése mint kizárólag egyéni sorsprobléma merül fel, melynek megoldása a visszazépülés a nem-individuálisba. A két arc közül az egyik elenyészik. Az elenyésző arc időnkénti elragadtatottsága a bolondság rohama a többiek számára, vagyis teljes idegenség; az újjászülető, az igazi donkisotti arc elragadtatottsága állandó, öntudatos, jelentőségteljes és lényegét önmagából kilépve mutatja fel (noha nincs rá utalás, hogy a többiek ezt ne ugyanolyanok ítélnék; ez az újjászületés szempontjából nem is lényeges). Ez az arc bukkan fel akkor, mikor Don Kisott gyermekeket tanít, és amikor ünnepi beszédet mond. A két alak között a szöveg beszédmódja tesz elsősorban különbséget. Az egyik szálnalmas, szenvedő, lírai, a másik emelkedett, patetikus. De még a szenvedő, öreg Don Kisott is elhatárolódik a környezetétől, mert érzi a hiányt, képes a szenvedésre emiatt, képes az emelkedettségre, az emlékezésre, a vágyakozásra. A józanná részegedett Don Kisott állapotából van kiút, és ez a különbség nyelvileg is megjelenik. Az igazi Don Kisott teljes és határozott állásfoglalás, a küldetéses ember alakja, nem a kérdések, hanem a felkiáltások és a kijelentések embere, és így a megszólító, kinyilatkoztató, performatív nyelvhasználat.

Elkülönítés

„Egy kornak egy igazsága van, s az igazság mindig egy emberben teljeseedik be”; „Csak természetes, hogy az ilyenfajta szel-

lem kettészeli a világot”. (1) Nyelvhasználatában is kettészeli az elbeszélés világát, mégpedig az igazságban hiányt szenvedő valóság és az igazságot érvényre juttató valóság válik itt szét. A falubeli emberek arc-talan tömeget képeznek, nem is jutnak szóhoz. Azok beszélnek közülük, akik valamilyen fokú reflektív gondolkodással tudnak közelíteni a társadalomhoz. Ilyenek a tanácstagok, akik egyrésztől primitív önelégültséget, pöffeszkedést, érdekeket „tapogatnak szavakba”, másrészt tudásuk az általuk igazgatott közösség berendezkedéséről és a saját, ehhez fűződő érdekeikről cinizmus formájában jelenik meg. Ennek a tudásnak és cinizmusnak a filozófusa az öntelt Szabadelvű, aki kéjesen tobzódik politikai opportunizmusa sikereinek képeiben. A közösség csupán néhányszor szólal meg, kórus gyanánt; a szülők kérdezik gyermekeiket a tanítás után, miért olyan fényes a szemük, illetve a parasztok mondanak ítéletet Don Kisott felett az ünnepi beszéde után: „...ez idegen nyelvet beszél.” Szintén kórusként szólnak a novella végén a Sancho Panzák is. Ők mindvégig teljes ismeretlenségben és távolságban maradnak, „settenkednek” a láthatáron túl, csupán sejteni lehet, hogy váraкоznak, fülelnek valahol.

Különálló epizód a disznó és Don Kisott közti párbeszéd. Meseszerűsége kiemeli a többi epizód közül, ugyanakkor ez az elbeszélés leginkább önreferens része: „Édes testvérem, emberi lelkes állat, hogy lehet, hogy nem ismersz ránk? Mi múltad egy darabja vagyunk, eposzodnak egy strófája...” A disznó egyfelől határozott tudással rendelkezik a társadalomról, és megadja a benne való élet fő maximáit, másrészt elmondja Don Kisott idekerülésének történetét, harmadrészt biztatást ad: „De ne szégyelld az ellenünk való harcot: mi vagyunk a föld urai, a világot a Disznóság kormányozza”; vagyis az elbeszélés kontextusában értelmezi újra a cervantesi epizódot.

Don Kisott figurája maga is kettéválk. Az egyiké a sírás, az önfegyelmzés, a beilleszkedni vágyás, az emlékezés, a tanácskézés, az önmaga iránt érzett szálnalom, az elesettség, a kétségbeesettség szavai és mondatai. Ez a beszédmód sem mentes az emel-

kedettségtől, de valami hiány kommunikálódik általa. A másiké a patetikus, a hittel teli, performatív és kinyilatkoztató beszédmód; valami újra megtalálásának és teljes elvállalásának a szavai és mondatai. Itt jut csúcspontjára Don Kisott nyelvének emelkedettsége. Az egyik „állapot” halála a másik – immár nem ideiglenes – megszületése vagy újjászületése. A két szerephez tartozó maszkok cserélgetése után végül kikötünk az egyiknél, s ezzel megállapodunk annak beszédmódjában is.

A narratív szövegrészek is követik az elkülönüléseket, mégpedig hajlékonyan. A hangskála a vaskos vulgaritástól a komoly emelkedettségig terjed. A falubeliek közönséges, groteszk ünnepének leírása, a dísznő ugránczása és önteltsége, a tanács cinizmusa, gyűlölete és félelme, a Szabadelvű fennsőbbes cinizmusa, Don Kisott öregsége, összetörtsége, nyomora, majd felemelkedése nyomon követhető mind a leírás, mind a szereplők gondolatainak kibontása, mind az elemzés szintjén. Don Kisott visszazsepült állapotát leszámítva csupán a gyermekek azok, akik nem lesznek részesei az olykor „haragos”, olykor „lenéző” iróniának, szatírának. De éppen ez a – több stílus szinten ható – hajlékonyság az, ami azt sugallja, hogy csupán egy igazság lehet, s csak egy személyben. És úgy tűnik, ez a személy az utolsó rész Don Kisottja, akihez már nem fér ironia, akiért a szöveg létrejött, aki az elbeszélés elejétől mint elérendő jelen van.

Az elbeszélésmód néhány sajátossága is ezt látszik alátámasztani. Don Kisott érzéseit oly módon írja le az elbeszélő, hogy olykor egy egyes szám harmadik személybe átirtnak egyes szám első személyű monológot érezhetünk benne. A monológ mint felkiáltás-, kérdés- és kijelentéshalmaz egyébként is visszatérő eleme állapotváltozásainak, és a monológok, valamint az ezeket körülvevő elbeszélői részek sokszor összecsenyengenek. A lakás, a mező jelenségeinek antropomorfizálása, átszellemítése Don Kisott valóságérzékelésének megváltozását jelzik a már előbb említett közvetlenséggel, mely az elbeszélőt és a szereplőt közelíti egymáshoz. A tanácsnak adott válaszok

belső cáfolatai függő beszédben vannak. Az iskolában „halljuk” Don Kisott magában elmondott gondolatait, majd a tanítást, mely ismét függő beszédben van; ez az idézőmód megkérdőjelezi a szereplői szólamnak az elbeszélőivel szembeni önállóságát. A Szabadelvűhöz való érkezése előtt ismét értesülünk Don Kisott önmagához intézett, hangtalan kérdéseiről. Majd ezután az elbeszélői szövegben olvashatjuk a dolgok szavait öhozza. Az egész novellát illetően feltűnő, hogy egyszer sem jön létre tényleges, élő beszédszerű párbeszéd. Egyrészt a résztvevők beszédmódja miatt, másrészt amiatt, hogy gyakran monologizálnak a dialógus közben, vagyis kimarad a másik, és ezek a monológok beszédekké, tanításokká válnak. Mindenki az egy igazság egyetlen képviselője akar lenni (mármint azok, akik érdemben megszólalnak), s ebből a hangzavarból kell kiemelkednie annak az egynek, aki a valóban egyetlen: „Akik életben akartok maradni, legyetek nagyon barátok vagy nagyon ellenségek.”

„Verbális túlfeszítettség”

Az elbeszélés a visszatérő kulcsszavak, és esetleg nagybetűs írásmódjuk révén maga hívja fel a figyelmet önértelmezésére. A szavak, kifejezések a szöveg felfedtségét, „szókimondó” jellegét, referenciáit látszanak hangsúlyozni. Kulcsszavak: föld, álom, testvér, hős, eposz, élet, lélek, valóság, ember, hús, kenyér, vér. Az olyan nagybetűs szavak, mint: Isten, Haza, Szent Szolidaritás, Ember, Nem, Igen, Túlzás, Don Kisott beszédben komoly és szent jelentést nyernek. Ugyanakkor az Isten, a Haza, a Király, a Szabadelvű, a Nagy Szita a tanács és a „társadalom” számára csupán eufemizálásai a szentesített gyakorlatnak és az ezt alátámasztó ideológiának. „A Nagy Szita a nemzeti élet legfontosabb lebonyolítója volt. Eredete a nemzet mitológiás homályában sötétedett.”

Az elbeszélés szókészlete rendkívül heterogén. Néhány esetben felmerülhet bennünk, nem hatásvadász szándék indokolja-e egyes szavak felbukkanását. Még a nyelvileg elkülönített Don Kisott is belefűzi beszédebe (az ünnepen) a „transzszubsz-

tanciáció” szót. A disznó Don Kisott új földre kerülését egy disznótársa „metempsikózikus” bosszújával magyarázza. A Szabadelvű alig másfél oldalnyi szövegéből politikai szlengszótárt lehetne kezdeményezni. A legtöbb mégis az elbeszélői szólami kifejezései közül kerül ki. A szavak, kifejezések, képzalkotási módok és elemek jelentős része ideologikus indíttatású, némelyek szinte politikai szövegekből gyűjtöttnek tűnnek: egy társadalomra seppentek; forradalommal nem dugáruskodhatsz; a zsidó lapok libre penseur kirakatában én vagyok a nemzeti szalagos reklámszalámi; pozitív és brutális magyar föld; perspektívák misztériuma; individualista; radikális; entoutcas isten; kájzerkabát; az emberről levő anyag széles jövedve; pödröm radikális az én jó istenemet; öklös Nem; teremő Igen; korokat alkotó Túlzás. A másik csoport az expresszív kifejezéseké, melyek összevonással, igésítéssel, vonzatfelcseréléssel, váratlan jelzőhasználat, igekötő-felcseréléssel, elvont főnév és cselekvést jelentő ige összekapcsolásával és egyéb módokon jönnek létre: álmat dulakodott az életbe; egy falu kétségbeesett az ég felé; kisírt a szemeire (valami); sárga jégfelhő halálos csörgése; minden öklöt feljedit; babráló ujjakká mállottak; az arcokra kihízott az öntudat; bogáncs és burján misztikuma; tósztgalandfereg. Természetesen, a „két csoport” nem két különálló halmaz, a kifejezések jó része mindkét szempontból értelmezhető. „Eszméken fogant, verbálisan túlfeszített (...) lírai expresszionizmus” (2); „Nemcsak jellemzései, de képei, metaforái is jórészt élnek, még az igekötők fölcserélgetéseiben, igévé csavart névszóiban is van valami élcszerű s ahogy a konkrétot az absztrakthoz, a kézenfekvőt a távolihoz veti, az sem ment minden élcsiklandástól”; stílusa: „Amilyen nagy hullámú, merész, levegős, olyan pofoncsapó, fületbetömő, alacsony ösztönökre apelláló is... bevált stílusötletek makacs ismétléssel tart fenn egy állandó túlhangosságot” (3); „az aktivista stílusnak legjellegzetesebb képviselője nálunk...”; ő hajtotta végre az „erősen romantikus és agitatív írásmódnak magyarrá asszimilálását”; „dúsnak, páratlanul bővérűnek hirdetett stílusa alapjában véve

rendkívül egyszerű, fogásai könnyen eltanulhatóak, akkor él csak igazán, ha valóban csupán edénye egy nagy indulatnak”. (4)

„Isten mindazon mondatok összessége...”

A szövegben több utalás van magára a nyelv használatára: a disznók eposznak hittek magukat; a bíró nagy elégteliséget tapasztalt szavakba; hűsös-véres furcsa alakú szavak; a bor végtelen tósztgalandfereget szorított ki az ünneplőkből; mindenki szavakba bőfögte testörömét; szavakba hálál; mintha az élet kérdezné benneteket önmagát; a szemébe hullott dolgok ezekben a szavakban loccsantak ki belőle stb. Még „egyértelműbbek” a következők: a pozitív, brutális magyar föld tömondatokban beszél; én ezekkel a szavakkal pödröm radikális az én jó istenemet (Szabadelvű); az élet szavakban csúszik tovább (Szabadelvű). Don Kisott és a „társadalom” nyelvi szembenállását maga az elbeszélés igazolja; mikor beszédet mond az ünnepen, megverik érte, s ezt mondják a parasztok: „Ez idegen nyelvet beszél.” Nemcsak nem arról van szó, hogy nem értik, amit mond, hanem arról (is), hogy amit mond, ahogy beszél, az ellentmond egy társadalmi megállapodásnak, agresszió, a fennálló berendezkedés tagadása, veszélyeztetése. A leglényegesebb ebből a szempontból mégis két másik részlet. A tanács, miután eldöntötte, hogy Don Kisott tanító lesz, azt is megállapítja, hogy mely egyetlen mondaton tanítsa a magyar nyelvtant. A megállapodás víta előzi meg, a mondatot ugyanis meg kell szabadítani az esetleges ideológiai bizonytalanságtól. Ám „Don Kisott Don Kisottá végtelenült”, és nem magyar nyelvtant tanít a gyerekeknek, hanem a mondat négy névszójának értelmezését adja elő. Megfosztja a szavakat a mondatbeli kontextuális értelmüktől, ezzel a mondat újra összerakása lehetetlenné válik. A mondatból kiemelt és elszigetelt szavak grammatikailag már értelmezhetetlenek lesznek, és szemantikájuk egy lényeges összetevője vesz el. A másik részletben a tanács három definíciót kérdez Don Kisottól. A számukra adott válaszai közül kettő nyel-

vi értelmű; Isten és a Haza mondatok összessége, mely mondatok a társadalom fenntartását biztosító (gazdasági, politikai és szociális) tényezőket létrehozzák, és tartósítják működésüket; az uralkodó réteg érdekei érvényesítésének ideológiáit tömörítik ezek a szavak.

A Don Kisottot körülvevő „társadalmi valóság” tehát érdekeket sűrít a szavakba, leplezi vagy elfogadhatóvá teszi általuk a „társadalmi igazságtalanságot”, praktikusán és rugalmasan határozza meg szemantikájukat. A Szabadelvű annyiban különleges, hogy sikereit ennek a mechanizmusnak a feltérképezésére, megértésére és minél jobb felhasználására alapozza. Az ő saját szemantikája a leghajlékonyabb, Don Kisottot kivéve mindenki számára kielégítő; ez okozza mérhetetlen önelégültségét is. Don Kisott úgy értelmezi a nyelvet, mint amelynek elemei az azt megelőző, létező idealításoknak a jelei; ezekről beszélni kell, hogy az ilyen módon szétválasztott valóság és idealítás minél közelebb kerüljön egymáshoz, hogy megvalósuljanak a nagy eszmék, és érvényre jusson az egyetlen igazság.

Az irodalom mint társadalmi funkció

A donkisotti beszéd ideologikus vagy talán propagandisztikus indíttatású, s úgy tűnik, az elbeszélés egészét áthatja ez az irányultság. A Szabó Dezsővel kapcsolatos elemzések egy (talán jelentős) része egész irodalmi életművet ideológiai tendenciák szolgálataként látja. „Ez a könyv (Napló és elbeszélések, 1918) ... írás, amelynek mindig meg van az ésszel tudott miértje és hovája... Életéből felsajgott mondanivalója van és ezért ha könyvéhez nyúlunk... csakis elvi állásfoglalással tehetjük. Mellette vagy ellene harcosan. Mert ő is harcol – dárdája és paizsa az írás.” (5) A róla szóló tanulmányok némelyike Szabó Dezsőt nem is annyira elbeszélése figurájával, hanem inkább a Don Quijote alakjához hagyományosan kötődő magatartásformákkal jellemzi (az Eötvös Kollégiumban Szabó Dezső a Don Quijote becenevet kapta): „Ő valamiféle, csak rámért feladat teljesítése különböző vetületeinek, arculatai-

nak tartotta a tanulmányírói, a szépírói vagy az előadói tevékenységét. (...) Ideológus és szépíró... nem-természetes kapcsolat.” (6) Varga Károly pedig a következőképpen szól róla: „...a szépirodalom alkalmas társadalmi reformok előkészítésére és – mert neki az írásművészet is szerencsés mértékben megadatott – természetesen ezt használta fel eszközül célja elérésére... Átlátszó szimbolizmusával nem akar megtéveszteni, ettől az író fél a legjobban: akkor nem értenék meg a célzást. Ha még leszedjük az olcsó pátoszt, líraiságot, az ösztönösen romantikus, s a célszerűségből alkalmazott naturalista díszítést: bizony politikai röpiratot kapunk maradékul. Meglátjuk, hogy ami regényeiben, elbeszéléseiben szépirodalmi szempontból elítélendő, ocsmány, az mind szándékosan alkalmazott fegyver ideológiájának a támogatására... fél, hogy eltávolodik a tendenciától.” (7) Ez utóbbi idézés sem a szerzővel való teljes egyetértést kívánja jelezni. E dolgozat nem Szabó Dezső személyével, csupán egyetlen novellájával foglalkozik, és nem tud és nem akar eljutni a következő mondatok állításainak megfontolásáig: „Megváltónak indult és Don Quijote lett belőle... A megváltó célnak feláldozta művészetét. Nagyon jól tudta, hogy ekkora tömegű tendencia elnyomja az irodalomban az irodalmi...” (9) Szintén meghaladja írásom lehetőségeit és szándékát egy efféle gondolat: „Olyan író volt, akinek nem műve, hanem annak hatása a fontos. Ezért szükségképpen igazságtalanok lennének, ha írásait valamilyen objektív esztétikai mértékkel mérnénk.” (9) Csupán arra szeretnék utalni, hogy a novellában van néhány megbeszélésre érdemes dolog, azaz, hogy a mű él.

A szóban forgó tanulmányok szóhasználata nem véletlen. Az irodalmat összefüggésbe hozzák a céllal, az eszközzel, a funkcióval, a tendenciával. Ezekre az összefüggésekre pedig maga Szabó Dezső, a tanulmányíró mutatott rá: „Az irodalom ilyen értelemben valóban mintegy magáragondolása, tudata a történelmi, a társadalmi életnek. Ezért állítottam, hogy szükséges, hogy egy népnek az irodalmában meglegyen küzdelmeinek, problémáinak folytonossága. És csakugyan úgy látjuk, hogy teljesen kialakult, teremtő ere-

jú kulturfázisokat csak annak a nemzetnek az élete mutat fel, melynek irodalmában ez a folytonosság megvan. A dolog érthető. Egy ilyen kulturfázishoz szükség van: egy társadalmi lelki típus teljes kialakulására, egy kialakult ideológia bizonyos ideig való teremtőerejére. Ezt a lelki típust pedig elsősorban az irodalom nevei s ezt az ideológiát az irodalom őrzi meg. ...az író szuggeráló típusokkal és mesével felébreszti az egyénben azt a tudatot, hogy életérdekeivel egy nagyobb közösség tagja... megteremti az új kialakulásához szükséges szociális hitet. (...) Az író tehát szimpatikus képzeletével legelőször érzi meg a társadalmi hiányokat és sejtí meg az új szabadító szociális ideált. Azután oly tárgyakat, esztétikai és nyelvi eszközöket keres, melyek ebbe az ideálba közhitet teremtenek. ...az irodalom fejlődésének alapokai a társadalmi életben gyökereznek. (...) Még ha olyan művet olvas is, melyben a legkisebb szociális vonatkozás nincs... a hatás akkor is szociális értékű: a lelki folyamatok átélésével erősödik benne másokkal való összeforrottságának tudata. ...a műesztétikai értéke annál nagyobb, minél szélesebb körű (időben és térben) szociális érzést támaszt." Végül: „Azt hiszem, hogy csak az olyan irodalmi alkotásnak van gyökere az

időben, melynél mind a három kérdésre: az egyéni, a speciálisan irodalmi és a szociális kérdésre – találunk pozitív megállapításokat... Ez a három dolog az, ami az író művésszé, a művet művészetté, a művészetet életté: nélkülözhetetlen magasabb szociális életté teszi.” (10)

Jegyzet

- (1) NÉMETH LÁSZLÓ: *Szabó Dezső. – Szabó Dezső Emlékkönyv.* Szabó Dezső Emléktársaság, Bp. 1993, 21–31. old.
- (2) NAGY PÉTER: *Előszó.* = SZABÓ DEZSŐ: *A költél legendája.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1979, 7. old.
- (3) NÉMETH LÁSZLÓ: *Szabó Dezső,* i. m., 23. és 30. old.
- (4) KERESZTURY DEZSŐ: *Szabó Dezső.* = *Szabó Dezső Emlékkönyv,* i. m., 93. old.
- (5) KASSÁK LAJOS: *Szabó Dezső könyve.* Nyugat, 1919. 3. sz., 214–215. old.
- (6) NAGY PÉTER: *Szabó Dezső,* i. m., 5. és 6. old.
- (7) VARGA KÁROLY: *Szabó Dezső ideológiája.* = *Szabó Dezső Emlékkönyv,* i. m., 64. old.
- (8) Uo., 65–66. old.
- (9) KERESZTURY DEZSŐ: *Szabó Dezső,* i. m., 94. old.
- (10) SZABÓ DEZSŐ: *Az irodalom mint társadalmi funkció.* Nyugat, 1912. 7–12. sz., 755–763. old.

Tétényi Csaba

GY GYPEDAG GIAI SZEMLE

1999. január–márciusi számának tartalomjegyzékéből

Dr. Csányi Yvonne: Változásban a hallássérültek pedagógiája

Dr. Kálmán Zsófia: Van-e szükségük pozitív diszkriminációra Magyarországon a sérültséggel/fogyatékossgal élő embereknek?

Benczúr Miklósné dr.: Gondolatok a rehabilitációs foglalkoztató terápiairól és az induló szakirányú továbbképzésről

Vékássy László: Képmagnetofon alkalmazása a dadogó kezelésében

Szabó Éva: Kiemelés (hangsúly) a dadogásban – Hangstilisztikai adalékok a dadogáshoz

Kókai Nagy István: Alsófokú oktatási intézmények tanulóinak száma Jász-Nagykun-Szolnok megyében

Szabó Imre: 90 éves a debreceni Bárczi Gusztáv Általános Iskola és Diákotthon

Szauer Csilla–Fekete Nóra: A Dán út

Fazekasné dr. Fenyvesi Margit: Értelmileg akadályozottak ellátása Németországban... magyarországi szemmel

Dr. Mesterházi Zsuzsa: A Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola szakmai értékei és intézményi érdekei